

PRED 200 ROKMI SA NARODIL JOZEF ÜRMÉNYI

Patrik DERFIŇÁK

*Jozef Ürményi
ako župan Biharskej stolice*

Reformy, ktoré v habsburskej monarchii prebiehali počas vlády osvietenských panovníkov Márie Terézie a Jozefa II. celkom oprávnene vzbudzujú pozornosť historikov i záujemcov o poznávanie minulosti strednej Európy z radov verejnosti. Za oboma nesporne pozoruhodnými vladármi ale stál celý rad úradníkov, hodnostárov, výnimočne schopných a vzdelaných mužov, ktorí ich zámery dokázali pripraviť a následne realizovať v praxi. Jedným z takýchto dnes už prakticky zabudnutých, resp. iba málo známych vysokých štátnych úradníkov bol Jozef Ürményi, od smrti ktorého uplynulo dvesto rokov.

Jozef Ürményi sa narodil 6. decembra 1741 v Mojmirovciach (okres Nitra), ako príslušník starobylej, no schudobnenej zemianskej rodiny, ktorej členovia nachádzali obživu v práci v rôznych úradoch, no najmä pri službe habsburskému dvoru.¹ Jeho otec, Štefan Ürményi (1694 – 1767), je síce spomínaný ako statkár, ale venoval sa najmä úradníckej kariére. Bol úspešný, keďže získal tituly kráľovského radcu a miesto tajomníka kráľovskej

kancelárie. Za manželku si vzal Barboru Moteszickú (1713 – 1764). Ich spoločný syn síce nezdedil väčší majetok, ale dokázali mu zabezpečiť aspoň kvalitné vzdelanie. Za vychovávateľa a prvého domáceho učiteľa získali Jána Molnára, kňaza a neskoršieho spišského kanonika. Základné a stredoškolské vzdelanie získal na jezuitskej škole v Trnave. Následne sa venoval štúdiu práva. Aby získal lepšie možnosti na uplatnenie, bolo potrebné vziať do úvahy špecifiká habsburskej monarchie. Rakúske právo preto študoval na univerzite vo Viedni. Následne sa venoval v Egeri štúdiu uhorského práva. Svoju prípravu zakončil získaním doktorátu.

Úradnícku kariéru začal Jozef Ürményi v roku 1766, keď získal miesto advokáta pôsobiaceho v rámci uhorskej kráľovskej prokuratúry. Ako talentovaný a mimoriadne pracovitý mladý muž na seba rýchlo upozornil. Vďaka tomu začal tiež rýchlo stúpať v rebríčku úradných hodností. Už o tri roky neskôr sa stal protonotárom

1 Členovia rodiny používali meno Ilméri a v uhorských dejinách sa objavujú od 13. storočia. Najstaršie zmienky o tomto rode pochádzajú z obdobia vlády Ladislava IV. Kumánskeho. Meno Ürményi začala používať časť príslušníkov tohto rodu od začiatku 17. storočia. Bližšie: PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 8.

a sudcom hlavného súdu.² Od roku 1773 ho menovali za sudcu uhorskej kráľovskej dvorskej komory. O rok neskôr sa stal radcom uhorskej kráľovskej dvorskej kancelárie. Pomerne rýchly postup do veľkej miery súvisel s množstvom zmien, ktoré sa počas poslednej tretiny 18. storočia odohrávali v habsburskej monarchii. Jednou z tých, ktoré sa priamo týkali kariéry Jozefa Ürményiho, bolo zrušenie jezuitskej rehole v roku 1773. Jedným z dôsledkov tohto kroku bolo totiž narušenie časti dovtedajšej elementárnej, no najmä stredoškolskej výchovy mládeže. Pedagógovia z jezuitského rádu síce mohli zostať na svojich miestach a pracovať so študentmi i v nasledujúcich rokoch. Otázkou ale zostávalo, akým spôsobom zabezpečiť rozvoj vzdelávania v ďalšom období. Vzhľadom na prebiehajúce zmeny v krajine bolo totiž potrebné vypracovať nový, modernejší centralizovaný systém školského vzdelávania. Dôraz na centralizáciu v oblasti školstva i vedy sa prejavoval vo viacerých oblastiach. Keď sa napríklad objavila myšlienka založiť popri Akadémii vied vo Viedni aj podobnú inštitúciu v Uhorsku, štátna rada označila túto snahu za „úsmevnú predstavu“.³

Nový systém mali spočiatku pripravovať dve osobitné komisie so sídlom vo Viedni a Bratislave. Vzhľadom na vznikajúce problémy a pomalý postup práce, bolo potrebné zvoliť iný postup. Jozefa Ürményiho, ako skúseného a vzorného úradníka, navyše prívrženca prebiehajúcich školských i administratívnych reforiem, poverila cisárovná Mária Terézia vypracovaním nového, jednotného výchovno-vzdelávacieho systému v habsburskej monarchii, nazvaného *Ratio educationis*. Úloha bola o to náročnejšia, že ju mal zvládnuť popri svojich sudcovských povinnostiach. V slovenskom vydaní a preklade tohto materiálu sa však meno Jozefa Ürményiho vyskytuje skutočne iba sporadicky.⁴ I keď dôraz je v tomto prípade položený skôr na aktivity Adama Františka Kollára, úvodná štúdia pomerne podrobne načrtáva zložitý proces vzniku prvej jednotnej školskej sústavy, od ľudových škôl až po univerzity. V rámci niekoľko rokov trvajúcich prípravných prác Jozef Ürményi, ako referent uhorskej kancelárie v dvornej študijnej komisii, predložil 5. júna 1776 prvú a druhú časť návrhu osobitnej organizácie školstva v Uhorsku. Obsahovali politické a ekonomické základy organizácie školstva, ktoré vypracoval on sám. Krátko na to predložil aj tretiu a štvrtú časť, ktoré obsahovali organizáciu školstva, učebné plány, metodické poznámky, disciplinárne a administratívne predpisy. V tomto prípade ale nezverejnil mená svojich spolupracovníkov, ktorých vzhľadom na celkový rozsah a význam úlohy určite potreboval.⁵ Otázka presného podielu autorov a poradcov zúčastnených na tejto reforme tak ostáva stále otvorenou.

-
- 2 Slovenský biografický slovník VI. Zodp. redaktor Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 188.
 - 3 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 14.
 - 4 Úplne absentuje v záverečnom mennom a miestnom registri, pozorný čitateľ ho ale na niekoľkých miestach v texte predsa len nakoniec objaví. Napríklad ako člena uhorskej študijnej komisie, resp. ako referenta pre uhorské záležitosti v tejto oblasti. Bližšie: *Ratio educationis 1777 a 1806*. Red. Sylvia Kováčsová a Božena Vaníková. Bratislava: Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1988, s. 14.
 - 5 Podľa autora je možné, že okrem Daniela Tersztyánszkeho to mohol byť tiež Adam František Kollár. Neuvedenie najmä posledného mena vyplývalo zo skutočnosti, že uhorská

Za úspešné realizovanie úloh v tejto oblasti bol odmenený udelením malého kríža Radu sv. Štefana. Pre zabezpečenie materiálnych potrieb jeho i rodiny, ktorú si aj vďaka tomu mohol po sobášii s Barborou Komjáthy postupne začať budovať, bolo však oveľa podstatnejšie udelenie mestečka Vál a statku Agárd. Tie sa nachádzali vo Fejérskej stolici a pôvodne patrili jezuitskému rádu.⁶ Odmena to bola iste zaslúžená. Veď ako neskôr napísal jeden z hodnotiteľov: „*Racio ako nový školský systém priniesol taký mimoriadny obrat do vzdelávacieho systému našej vlasti, ako žiadny iný potom ani predtým*“.⁷ O to viac, že v nasledujúcich rokoch po jeho zavedení, napríklad v roku 1771 pod vedením kaločského arcibiskupa Adama Patachicha, zasadalo viacero konferencií, aby dotiahli praktické detaily tohto rozsiahleho projektu.

Ako osvedčený, skúsený a reformným snahám otvorený štátny úradník bol od začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia Jozef Ürményi postupne poverovaný rôznymi funkciami v stoličnej správe. Od júna 1780 bol cisárom poverený správou Peštianskej stolice.⁸ Zostáva stále nezodpovedanou otázkou, nakoľko bola jeho nová funkcia ocenením predošlých služieb. Spoločensky totiž odchodom od dvora, najmä počas prvej polovice osemdesiatych rokov veľa nezískal. Skôr naopak. Objavili sa pritom názory, že aj keď osobne vítal reformy a ako úradník sa ich na príkaz Márie Terézie a Jozefa II. usiloval čo najlepšie realizovať, názorovo sa s cisárom Jozefom II. v niektorých oblastiach rozchádzal. Preto ho vládár menoval do funkcií mimo dvora a hlavného mesta. V rokoch 1782 – 1785 tak napríklad zastával úrad hlavného župana Biharskej stolice.

Rok 1785 bol z pohľadu ďalšieho vnímania Jozefa Ürményiho vo viacerých smeroch dôležitý. O tom, že nebol iba obyčajným, aj keď vysokopostaveným úradníkom, svedčí napríklad príprava dokumentu, ktorý do istej miery v protiklade s názormi cisára Jozefa II. analyzoval situáciu v Uhorsku, s názvom *Entwurf zu einer verbesserten verfassung Hungarn* (tzv. Elaborat).⁹ Jeho autori dospeli k záveru, že skutočne úspešne sa reformné úsilie môže rozvíjať iba za splnenia viacerých predpokladov. Medzi nich patrili napríklad možnosť získať úver, cielená podpora budovania priemyslu a poľnohospodárstva, zakladania manufaktúr, rozvoj obchodu, rýchlejší obeh peňazí, lepšia vymožitelnosť práva a pod. Prezentované plány na hospodárske, spoločenské a štátoprávne zmeny však boli ďaleko za hranicami toho, čo bol najmä uhorský jozefinizmus ochotný akceptovať a realizovať. Navyše cisárstvo nemalo k dispozícii

kancelária nemala dobrý vzťah k nemu a to mohlo spôsobiť prieťahy pri príprave reformy. Bližšie: MÁTEJ, Jozef. *Ratio educationis* z rokov 1777 a 1806 a ich význam v dejinách slovenského školstva a pedagogiky. In *Ratio educationis 1777 a 1806*. Red. Sylvia Kováčsová a Božena Vaníková. Bratislava: Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1988, s. 15-16.

6 FARKAS, Gábor. Fejér vármegyei történeti archontológia. In *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve* 29. Szerkesztő Fitz Jenő – Fülöp Gyula. Székesfehérvár: Fejér megyei múzeumok igazgatósága, 2000, s. 139.

7 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 64.

8 V tomto prípade zostáva otvorenou otázkou v akej funkcii. Zdá sa, že bol jej administrátorom, vykonávajúcim úlohy hlavného župana. Bližšie: *Slovenský biografický slovník VI*. Zodp. redaktor Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 188.

9 Pod spisom bol síce podpísaný oficiálne gróf František Eszterházy (1715 – 1785) ďalší z dôverníkov Márie Terézie, hneď v úvode ale uvádza, že ho vypracoval Jozef Ürményi a jeho spolupracovníci.

ani to, čo samotný Jozef Ürményi pokladal pre úspech prebiehajúcich i plánovaných reforiem za najdôležitejšie, „čas a pokoj“.¹⁰

Je zaujímavé, že v jednotlivých paragrafoch uvedeného dokumentu sú analyzované viaceré konkrétne a pre ďalší rozvoj krajiny zásadné otázky. Napríklad čo viedlo k zaostávaniu Uhorska pri porovnaní s rozvinutými krajinami západnej Európy? Pritom po stáročiach nepokojov sa rokom 1715 začalo pokojné a z hľadiska vlastníckych práv, daní a politického vývoja relatívne stabilné obdobie. Urbár aspoň dočasne upevnil postavenie roľníctva. No bol tu problém, ktorý považovali autori dokumentu za dôležitý: „v obchode nebola žiadna sloboda“. Aj viedenské ministerstvo financií sa podľa ich názoru skôr usilovalo o to, aby uhorský obchod čo najviac izolovali od obchodu so západnou časťou monarchie a nemeckých obchodných centier. Súčasne bránilo rozvoju manufaktúr v Uhorsku. „*Kde nie je slobodný obchod, tam nie sú možnosti na zhodnotenie produkcie so ziskom. Kde to chýba, tam sa neprebudí v ľuďoch žiadne úsilie o rozvoj poľnohospodárskej výroby, o zakladanie priemyslu a manufaktúr, tam sa nerozvíja záujem o nové poznatky doby ani o rozvoj vedy.*“¹¹ Takéto a mnohé ďalšie podobné názory celkom nezodpovedajú obrazu Jozefa Ürményiho ako poslušného štátneho úradníka. Možno i preto sa v nasledujúcom období stala miestom jeho pôsobenia miestna správa mimo hlavného mesta.

Ďalšou významnou, no málo známou aktivitou Jozefa Ürményiho, bola participácia na vzniku *Institutum Geometricum*. Išlo o prvý vyšší inžiniersky inštitút v Európe, ktorý pracoval pod záštitou univerzity v Budíne. Podmienky pre vznik riadneho inžinierskeho štúdia boli postupne pripravované už na trnavskej univerzite. Po jej premiestnení do Budína v roku 1777 bola následne táto príprava úspešne využitá. Na to, aby vzdelávacia inštitúcia technického zamerania mohla fungovať na prevažne humanitne orientovanej univerzite, bolo potrebné vykonať množstvo príprav. No najmä vypracovať študijný program, odôvodniť ho a obhájiť pred Dvorskou kanceláriou. A to bola úloha pre Jozefa Ürményiho. Najprv vypracoval spolu so svojím niekdajším učiteľom a jedným z najlepších uhorských matematikov a prírodovedcov tej doby, Jánom Molnárom potrebný študijný program. Ten 2. augusta 1782 predložil Dvorskej kancelárii ako materiál s názvom *Circa Cathedram Studii Geometrici regulandum*. V rámci neho okrem iného odôvodnil potrebu výchovy inžinierov venujúcich sa zememeračstvu, vodným stavbám a mechanike predovšetkým ich akútnym nedostatkom v Uhorsku. Pritom množstvo predchádzajúcich vojen spôsobilo nejasné majetkové pomery, veľké plochy územia bolo potrebné nanovo zamerať, vodohospodárske diela, cesty a rôzne objekty sa neudržiavali a pre rýchlejší rozvoj krajiny boli služby takýchto odborníkov v civilnej i vojenskej oblasti nevyhnutné. Materiál neobsahoval iba teoretickú prípravu, ale i praktické kroky na jej realizáciu. Jozef Ürményi tiež navrhol konkrétne kroky, ktoré mohli napomôcť rozvoju štúdia. Okrem iného uviedol: 1/ Výučba sa bude konať na univerzite v Budíne, 2/ Keďže univerzita nemá vhodnú miestnosť pre výučbu kreslenia, treba na tento účel vyhradiť dom, pôvodne patriaci kapitule v Óbude, ktorý už je aj tak pridelený

10 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 114-115.

11 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 117-118.

univerzite, 3/ Každý rok by sa mali udeľovať štipendiá vo výške 150 zlatých a pod.¹² Jozef Ürményi vypracoval a predložil návrh na zasadnutie Dvornej kancelárie, jej členovia si ho osvojili a v plnej miere ho prevzala aj univerzita v Budíne. Už 30. augusta 1782 schválil zriadenie *Institutum Geometricum* aj cisár Jozef II. Mimoriadne rýchlo, už 19. septembra 1782, dokument vzala na vedomie aj Miestodržiteľská rada. V nasledujúcom roku preto pri svojej návšteve mohol Jozef Ürményi konštatovať, že novozaložený ústav výborne funguje.¹³

Pri reorganizácii štátnej správy v rokoch 1785 – 1788 zastával Jozef Ürményi funkciu komisára Nitrianskeho dištriktu. Pritom okrem tejto novej funkcie, porovnateľnej s titulom hlavného župana tohto administratívneho celku, získal tiež ďalšie významné ocenenie, keď ho menovali skutočným vnútorným tajným radcom. Tento titul bol dôležitý a naznačoval možnosť vrátiť sa opäť do hlavného mesta. Rok 1788 bol v jeho kariére významný. Po niekoľkoročnom období pôsobenia v regiónoch sa konečne opäť vrátil do centrálnych úradov. Stal sa prefektom uhorskej dvorskej komory. Od 18. decembra toho istého roku ho menovali aj za pokladníka dvorskej komory.

Množstvo úradov a funkcií, ktoré Jozef Ürményi počas osemdesiatych a prvej polovice deväťdesiatych rokov zastával bolo značné. Z tých významnejších možno spomenúť, že v rokoch 1789 – 1795 sa stal kráľovským dôverníkom. Súčasne bol poverovaný stále novými úlohami na rôznych úrovniach štátnej správy. Ako verný prívrženec cisárskeho dvora bol vzhľadom na neisté obdobie po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie opäť poverovaný správou niektorých uhorských stolíc. Jeho najdôležitejšou úlohou, okrem zabezpečovania bežnej agendy, bolo zabezpečiť na týchto územiach pokoj a lojalitu šľachty voči viedenskému dvoru. Od 12. februára 1790 sa opäť stal povereným administrátorom Peštianskej stolice. Už v marci toho istého roku ho cisár vymenoval za hlavného župana Báčskej stolice, pričom ako ocenenie za svoje služby dvoru získal stredný kríž Radu sv. Štefana. Ako vysoký dvorský hodnostár sa 14. júla 1792 zúčastnil na slávnostnej korunovácií cisára Leopolda II., uskutočnenej vo Frankfurte nad Mohanom.

V roku 1795 sa však Jozef Ürményi dostal do nemilosti panovníka. To viedlo k odchodu z Viedne a v podstate k šiestim rokom núteného „odpočinku“. Schopných a spoľahlivých úradníkov ale v zložitom období nebol dostatok. Preto sa v roku 1801 opäť vrátil do vysokej politiky, keď bol menovaný za guvernéra celej Haliče. Išlo o náročnú pozíciu, keď sa musel vyrovnáť s množstvom ťažkostí. V prvom rade organizoval opravu ciest a výstavbu verejnoprospešných zariadení. V každodennom živote sa usiloval o zmiernenie komplikovaného postoja rakúskych úradov voči poľskému a ukrajinskému obyvateľstvu. Podobne ako v predošlom období, aj napriek novej náročnej funkcii, bol súčasne poverovaný ďalšími úlohami. Už 3. apríla 1802 ho cisár vymenoval za hlavného župana Fejerskej stolice. Na správu Haliče pritom súčasne dozeral až do roku 1806. Dňa 6. septembra 1806 ho cisársky dvor menoval do funkcie krajinského sudcu. Tento úrad, podobne ako funkciu hlavného župana Fejerskej stolice, zastával až do svojho definitívneho odchodu do dôchodku roku

12 FODOR, Ferenc. *Az Institutum Geometricum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1955, s. 20-21.

13 FODOR, Ferenc. *Az Institutum Geometricum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1955, s. 36.

1825. Okrem oficiálneho uznania v podobe nových funkcií ho v roku 1808 ocenili udelením veľkého kríža Radu sv. Štefana s hviezdou a povýšením do barónskeho stavu.

Popri svojej úspešnej úradníckej kariére venoval Jozef Ürményi pozornosť aj viacerým oblastiam kultúrneho a spoločenského života. Okrem toho, že bol autorom niekoľkých odborných spisov a príležitostných prejavov, podporoval finančne aj vydávanie rôznych publikácií. Aj z tohto dôvodu sa stal prefektom Peštianskej univerzity. Kvôli množstvu úradných povinností nemal veľa možností venovať sa výchove svojich detí. S manželkou ich mali celkovo sedem, päť synov a dve dcéry. Väčšinou získali solídne spoločenské postavenie. Najúspešnejší z ich potomkov bol Ferenc (1780 – 1858), ktorý sa stal vnútorným tajným radcom, strážcom koruny, guvernérom Rijeky a členom správnej rady Uhorskej akadémie vied.¹⁴ Úspešný bol aj jeho vnuk Jozef Ürményi (1807 – 1880), cisársko-kráľovský komorník, politik, poslanec, župan a v rokoch 1841 – 1846 zástupca uhorského palatína. Aj o ňom napísali to, čo o jeho dedovi: „*Ak by sa niekto opýtal, čo je povinnosťou skutočného uhorského šľachtica, aké povolanie a úlohy by mohol mať v dnešnom svete, tomu povieme: pozrite sa na Jozefa Ürményiho*“.¹⁵

Použitá literatúra:

- FARKAS, Gábor. Fejér vármegyei történeti archontológia. In *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve* 29. Szerkesztő Fitz Jenő – Fülöp Gyula. Székesfehérvár: Fejér megyei múzeumok igazgatósága, 2000.
- FODOR, Ferenc. *Az Institutum Geometricum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1955.
- I-r. Ürményi József. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 2, 1855, č. 17, s. 129 – 130.
- PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Ratio educationis 1777 a 1806*. Red. Sylvia Kováčsová a Božena Vaníková. Bratislava: Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1988.
- Slovenský biografický slovník VI*. Red. Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská 1994.

-
- 14 Významnejšie postavenie získal aj syn Miksa (1775 – 1836), cisársko-kráľovský radca a komorník, podžupan a vyslanec na uhorskom sneme, predčasne zosnulý Imrich (1790 – 1822), prísediaci kráľovskej súdnej tabule a od roku 1815 tabulárny sudca. Synovia Vinca a János si zvolili vojenskú kariéru, pričom dosiahli vyššie dôstojnícke hodnosti. Potomkov Jozefa Ürményiho nachádzame počas prvej polovice 19. storočia napríklad aj v stoličnej správe Fejerskej stolice.
- 15 I-r. Ürményi József. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 2, 1855, č. 17, s. 129.